

Huntaz eta hartaz Txillardegi dela eta¹

Joxe Austin ARRIETA UGARTETXEA

Beste izenburu bat nerabilen buruan jirabiraka hitzaldi (apokrifo) honetarako. Baina lerrook zirriborratzeari ekin orduko baztertu egin dut: Zera zen: IZAN ARREN, IZATEAZ GAIN, IZATEAREKIN BATERA, IZATEARRREN. Izenburu bitxia, bistan da: sudoku kabalistiko bat dirudi ia. Beraz, ez. Hobe dut xamur mintzatu, eta, bide batez omenaldi-keinu txiki bat egin, saiakera modernoaren alorrean ere, euskara batuaren lehen haragiztapen *de facto*koa izan zen Txillardegiren *Huntaz eta hartaz* ahaztezin baina, tamalez, gaur egun gehienek ahaztua dutenari, gerora, bere bizitzaren azken urteetan, dakizuenez, *Horretaz* izenordain jadanik guztiz estandarizatuaren bidez osatu zuenari. “Xamur” diot, eta saiatu ere, hala xe saiatuko naiz, zeren eta, lehen eta azken finean, neure harridura aditzera eman besterik ez baitut egin nahi neure saioxka honetan, zuen arreta amultsuaz baliaturik. Harridura, gogoeta pittin batez gatzozpindua, besterik ez –espero dut–. “Huntaz eta hartaz”, beraz, “Txillardegi dela eta” (honela, euskal azentuaz ahoskatuta, noski: “Txillárdegi delá-età”; ez “Txillardégi dela-éta”, askok, erdal azentuaz ohartuki nahiz ohar-kabeen kutsaturik, esan ohi duten gisa).

Oso gutxi hitz egin da Txillardegiri buruz Arantzazun. Ez naiz ikus-entzule izan, presentziala nahiz streaming bidezkoa, Biltzarraren hitzaldi guztietan (ezinezkoa zatekeen, giza ahalmenaz gaindiko birlokaziodohainaren jabe izan ezik), baina gehientsuenak bai, ikus-entzun ditut, uanean bertan edota *a posteriori*. Eta horixe nire inpresioa, nire irudipena, nire arrangura. Oso urrun gelditu garela euskaldun guztiok –eta

[1] Euskaltzaindiak euskara batuaren 50. urteurrena gogoratuz Arantzazun egindako Biltzarraren ondoren Bilbon ematekoa zuen hitzaldirako idatzi zuen testu hau egi-leak, 2018ko urrian, baina ez zuen hitzaldia ematerik izan. Irakurketa egokia da Txillardegi gogoratu eta omentzeko, haren heriotzaren 10. urteurrenean (2022. 01.14).

Euskaltzaindiak bereziki, denon ordezkari den aldetik– Txillardegiri zor diogun zor kitaezinaren behar besteko aintzatespenetik. Txillardegik jasauen eta haren oroitzapenak jasaten jarraitzen duen ostrazismoa, motibazio politikodun ostrazismo kulturala argi eta garbi, jasangaitza da, denontzat nik uste; haren *Euskara batua zertan den* liburu fundazionalaren kume garen euskaltzale guztiontzat bai, behintzat. Eta ez dut nahi, ez nuke nahi, *Quosque tandem* epigonal bat bihurtu neure mintzaldi hau, ez. Aski dugu horrelakoez. Nekatu samartua ere banago geure betiko liskarrekin, geure “erronka” betierekoekin (bidenabar esanda: mania ere hartu diot gure hitz oro–presente gizagaixo horri, “erronka”ri: ‘desafío, défi’ adierazteko termino markatua da, harrokeria-kutsuduna; hobe genuke, nik uste, hobe genukeenez, “eginbide” erabiliko bagenu, Iparraldeko haurrideek bezala). Dena den: gehiago espero nuen, iguriki nuen, itxaro nuen. Hizkuntzalariengandik. Gramatikari eta soziolinguistengandik, baina hizkuntzalariengandik, bai. Ez filosofo nahiz poeta nahiz idazle nahiz gogaide nahiz adiskide nahiz bizikide hurbilengandik. Hizkuntzalariengandik. Txillardegiren ekarpen erraldoiari buruz. Eta ez dut halakorik sumatu; ez dut uste egin denik. Gure hizkuntzaren etxearen birgaitze eta biziberritzeari begira, orubea berdindu eta bir-zimendatu, oinarri lokatuak birkokatu, eraikinaren solairu guztiak (edo ia guztiak: sintaxiarena berariaz utzi baitzuen bazter batera, Euskaltzaindiarekiko diziplinaz, beste batzuk ari bide zirelako berori lantzen), beraz, diodan bezala, ia solairu guztiak, ortografiaren behebarru segmentaletik prosodiaren teilatu suprasegmentaleraino, aztertu, ikertu, apailatu eta apaindu dituen pertsona batek gehiago merezi zuen, merezi du.

Eta nik zer esan dezaket? Ni ez bainaiz hizkuntzalaria; galanki herdoilduak dauzkat garai batean gutxi gorabehera neureganatu nituen alor horretako lanabesak, berriki, *Euskara Batuaren Eskuliburuaren* taldekideei esker, zertxobait berrolioztatzeko aukera izan badut ere. Baionan Txillardegiri buruz mintzatzeko gomita bai, jaso nuen euskaltzainburu jaunarengandik. Baina ez zegokidan neuri –berehala ulertu zidan, noski– hartaz mintzatzea, ez bainuen garai hura zuzenean bizi izan (14 urtetxo nituen 1964an); eta, are gutxiago Iparraldeko ikuspegitik. Davant, Irigaray, Intxausti..., hizlari bikainak denak ere, horiek bai, mintzatu ziren, ausarki, Txillardegiren aitzindaritasunaz, eta Baionatik Arantzazurainoko zubigintzaz. Han bai, Baionan. Arantzazun?... Arantzazun, besteak beste, Bernardo Atxagaren alegoria eder kitzikagarria aditu genuen, gure idazle handi honek fabulaziorako duen trebetasun miresgarriaren fruitu. Irrikaz gelditu nintzen, nolnahi ere, eta ni bezalatsu beste hainbat ere

bai, nik uste. Astirik ez baitzuen izan Asteasuko Aztiak bere parabola xehetasun guztietan biribiltzeko. Baina, beharbada, horixe du onena literaturak: ez duela esaten, erasaten baizik; ez du idokitzen, iradokitzen baizik. Eta, hartara, irakurle/entzuleak tartea du irakurri/entzun duena bere baitan irabiatzeko. Nik ere halaxe egin nuen, egin dut. Ausarki. Eta ausarki mintzatuko naiz oraintxe, ulertu uste izan nuenaz. Euskararen biziraute-borrokak izan dituen bi bulkada nagusi, bi Big Bang handi, deskribatu ez ezik, kritikatu ere egin zituen Atxagak (“kritikatu” aditza uler bedi, arren, aurpegi bietan, bai aurkiz bai ifrentzuz). Erlijioa, eta abertzaletasuna. Biak, historikoki, euskarari hats-emaile. Biak euskara, “arrautza”tik, “usoa”n eta “erbia”n barrena, “lehoi”raino eramaile. Baina biak, halaber, “integrata”, hots, euskal hiztun-komunitatearen ongizate soiletik haragoko helburu zenbaiten jarraitzaile. Eta ez nago ados. Edo *cum mica salis* soilik nago ados; edo *cum multa salis*, agian. “Iraultza” kalbinistarik gabe, eta “kontrairaultza” katolikorik gabe, ez genukeen ez Leizarragarik ez Axularrik izango. “Euzkotarren Aberria Euzkadi da” gabe, ez genukeen ez Lauaxeta ez Lizardirik izango. Eta –derradan ausarki, oinetako lur hau ikara bajabilt ere–, “Euskadi Ta Askatasuna”k eragindako lurrikararik gabe, denok haren kontra nahiz haren alde pararaziz, ez genukeen azken berrogeita hamar urteotako loraldirik ere izango: loraldi “hipertrofikoa” apika –horretan ados: Pentsamenduaren Klasikoak, esate baterako, oso ondo dakit usteltzen daudela, ehunka, eta are milaka aleka, Banketxe sponsorren biltegiatako apaletan–, baina loraldi, azken finean. Hegel euskaraz daukagu. Joyce ere bai. Eta urtero plazaratzen dira euskal letren azokara hainbat liburu, eder askoak batzuk. Nahiz eta ghettoan jarraitzen dugun, prefosta.

Txukundu dugu ghettoa, egia da. Zabaldur ere bai. Ia zoriondu besterik ez gaituzte egiten atzerriko jakintsuek –lehengoan, Arantzazun, Jeroen Darquennes hizkuntzalariak, adibidez–, gure egoera abonatu (bretoiara hiltzen ari da, sardiniera ere bai, eta aldiz zuek, euskaldunok... etab.). Baina ghettoan jarraitzen dugu. Gure arteko autuak, ika-mikak, hinki-hankak, sarritan, XVI. mendeko Medicistarren Florentziako konspirazioak baino korapilatsuagoak iruditzen bazaizkigu ere, gutxiengo bat gara euskaltzaleok, euskara benetan axola zaigunok; gutxiengo “kualifikatua”, esan ohi den bezala, edo erlatiboki ez hainbestearinokoa, baina gutxiengoa, nolana ere. Begiratu, bestela, ETBri, konparazio baterako: Arantzazuko Biltzarra, minutajez eta kokapenez, garrantzi ttipiagoko albiste izan da Montserrat Caballéren heriotzarena edo Koteto Ezkurraren despedidarena baino (eta ez dut deus ere, erran gabe doa, ez bataren ez

bestearren kontra). *Cosas de vasquitos y nesquitas* pentsatzen du gutaz jende gehienak, gure herrikide-paisanoen gehiengoak, beharbada ez zeharo kontzienteki, korrektotasun politikoak oraindik –eta azpimarratu nahi dut oraindik hori– euskararen aldeko diskurtso *ligh-naïf* parafolkloriko bat agintzen baitu. Nafarroan izan ezik, noski: denok dakigu Nafarroan zer-nolako giroa dagoen, euskararekiko gorrotoz lehertzeaz dagoen eltzea iduri. Baina lot nadin literaturaren esparrura soilik. Euskaraz idazten dugunok ezezagunak ohi gara, gehienetan, baita gure etxepe berean bizi diren bizilagunentzat ere. Prentsian, eta erdaraz, idazten baduzu, tira, orduan bai, ezagunxeago bihurtzen zara. Edo libururen bat erdarara itzulita argitaratzen badizute, beharbada (nik ez dut apenas horrelako esperientziarik). Baina, hala ere, ghattismoak hortxe jarraitzen duela uste dut. Anekdotak bat lizentzi bazait, hara: nire kale berean bizi diren bi pertsona ez-euskaldun oso literaturazale, oso *e-book* irensele, eta are irakurle-klub bateko dinamizatzaile direnekin hizketan niharduela, orain dela aste batzuk, lasai asko aitortu zidaten gure literaturatik Bernardoren *Obabakoaken* bertsioko gaztelaniazkoa bakarrik ezagutzen zutela. Beste izen batzuk aipatuta –Saizarbitoria, Lertxundi, Cano, Urretabizkaia...–, aditzea bai, bazutela zerbait ere, baina besterik ez. Eta, gazteen alorreko Espainiako Sari Nazionala Juan Kruz Igerabideri eman berri ziotela esan nienean –halaxe suertatu baitzen, eta egun hartako egunkaria erakutsi ere egin nien–, haien aurpegikerak zalantzarako izpi-zirrikiturik txikiena ere ez: ez zekiten nor zen. *Patria* bai, jakina, irakurria zuten, *faltaría plus*.

Eta nola irten ghattotik?... Asmatu beharko dugu irtenbidea, horratik. Ez dakit Asteasuko Aztiak proposatu zigun “Tailer” hura izan ote daitekeen, agian bai: gehixeago azaldu beharko liguke bere proposamena, Arantzazun, lehen komentatu dudana bezala, ez baitzuen astirik izan. Ni neu ere halaxe nabil, korrika eta presaka, luzatzen ari baitzait ikaragarri –beti bezala– hitzaldi edo dena delako hau. Baina pare bat ideia azaldu nahi nituzke oraindik. Hirugarren Big Banga. Antola dezagun euskararen Hirugarren Big Banga. Horixe nire intuizioa. Ez dakit nola, noski: nahiago nuke baneki, berehalaxe salduko nizueke–eta erositako prezioan, hau da, gratis et amore. Ez dakit nola bai, baina badakit nola ez. Orain ari garen bezala, behintzat, nahiko lan. Jarrera, jarrera, jarrera... Gutxienez, Azkueren jarrera –bai, Resurrección María de Azkue Hiper-Erraldoiarena, zeinaren Hiztegi, *Morfología Vasca* eta gainerako lanik gabe, honezkero, gure hizkuntza sardiniera bezain azken hatsetan baitzegokeen–. Jarrera. Ez dut esango jarrera “proaktiboa”, modako izenlagun horri ere mania bai-

tiot. Baina bai jarrera, ez dakit nola esan, “fair play” ezkoa-edo, elegantea-edo, errespetuzkoa-edo (azken hitz honi moralina-kerua badarionke ere). Zergatik diodan hau? Bada, paralelismo nabari batengatik. Azkuek, gure hizkuntzak beharbada inoiz izan duen langilerik porrokatuena izateaz gain, aintzat hartzen ere bazekielako politikoki kide ez zituen beste euskalarien ekarpena. Azkue ez zen abertzalea, denok dakigunez, edo dakikegunez. Nolabait, foruzale post-foralistatzat-edo definienezakeen “Euskalerrriako” zeritzan iritzi-talde politikokoa zen, Arturo Campi3n bezalatsu, hain zuzen. “Euskalerrriako”ek ez zuten Euzkadiren independentzian sinesten; ez zitzairen inondik inora bideragarria iruditzen euskaldunok geure Estatu burujabea edukitzea; Espainiaren eta Frantziaren mende jarraitu beste erremediorik ez genuen; bi Estatuok gure herri-nortasuna, gure hizkuntza eta kultura bereziki, errespetatzekotan betiere (betiko aporia: *nihil novum sub sole*). Ez ziren abertzaleak, baina bai euskaltzaleak. Oroz gain ziren euskaltzaleak. Azkuek sekula ez zuen iraindu, edo mespretxatu, Sabino Arana, nahiz eta euskararen bizi-euspenerako bataren eta bestearen pentsaera guztiz aitzitikoak izan, oro har eta xehetasunetan. Ugari baino ugariagoak dira Azkueren kritikak Aranek proposaturiko neologismo garbi-ustezkoei, morfologia-puntu arbitrarioki asmatuei, tokian tokiko fonetismoetan oinarrituriko ezpalketa dialektalari (nahiz eta berau, Aranaren ideologiaren arabera, guztiz koherentea izan, euskalkiak batu beharrean, berak banatu egin nahi baitzitu, bere Euzkadi Burujabe Konfederalaren helburuari begira). Baina, hala eta guztiz ere, ozpindu beharrean, gure artean ohi dugunez, Azkuek honelakoak esaten zituen Aranari buruz: “el malogrado y profundo tratadista vasco Arana-Goiri [...] Arana-Goiri (para quien en conferencia p3blica tuvo el honor de pedir una estatua por haber proporcionado s3lo 3l a nuestra lengua, por lo menos dentro de Euskalerrria, m3s lectores y escritores que todos los dem3s vasc3logos juntos) a pesar de su talento... etc.” (MV, 308. or.). Edota honako hau: “Escribi3 3l (Arana-Goiri), contra la tradici3n un3nime de los escritores y contra la pronunciaci3n popular, gaste, gusti, sazpi, aizkide. De haber vivido algunos a3os m3s, al decirle todos sus compa3eros que en todos los dialectos vascos, incluso en B (all3 donde se distinguen la z y la s), esos vocablos se pronuncian sin excepci3n gazte, zazpi, guzti, adiskide, como su tenacidad ejemplar no llegaba a la terquedad, habr3a escrito hoy seguramente, como todos los dem3s, gazte, zazpi, guzti, y adiskide.” (ibidem, 296. or.).

Tokitan gaude, adiskideok, ezen ez “aizkideok”. Mende oso bat igaro da ia Azkuek lerro horiek idatzi zituenetik, eta gu hemen, eta *ura bere*

bidean. Behin baino gehiagotan pentsatu ohi dut, eta zuek ere bai behar-bada, ez ote dugun euskaldunok aspaldi iragana egoskortasuna egoskorkeriatik bereizten duen marra. Txillardegiri pairarazi zaion ostrazismoa, esate baterako: “ETAren sortzaileetariko bat izan zen”, zioen Donostiako alkate jaunak, “eta hori arazo bat da”. Hori bai dela arazo, horrela pentsatzea; askok pentsatzen dutena norbaitek deblauki esan izana eskertzekoa den arren. Gure egoskorkeriaren adibide mingarri bat, samur esanda (gogoratu “samurtu”, Iparraldean “haserretu” ere badela). Baina ez, “xamur” mintzatuko nintzela agindu dizuet hasieratik. Xamur, beraz: inoiz ez da beranduegi, erronkak eginbide eta temak gai berbihurtzen eta gure setari bere sekta etimologia erantzten ahalegintzeko. Izan ere, ez letorkiguke batere gaizki maizago gogoratzea Axularren aforismo eder hura: “«Hi handi, ni handi» hisikaturik egoiteak gibelatzen du nehork egin behar duen ongia”; hots, norgehiagoka tematzeak atzeratzen duela norberak egin beharreko lana, Azkuek proposaturiko gipuzkera osotuan esanda (zer da, izan ere, euskara batua? “Emon deutsudaz” behar-rean, “eman dizkizut” aho batez –edo kontrakar handirik gabe bederen-onartu genuenez geroztik, ez al gara, bada, Azkueren aholkua betetzen ari?). Arazoa ez baita Txillardegi, gure gaurko kasurako, baizik eta “Txillardegi dela-eta” nola ahoskatzen eta ahokatzen dugun. Erronkaz, ala eginbidez. Niretzat, behintzat, Txillardegi beti izango da ez “izan arren”, baizik eta “izateaz gain”, “izatearekin batera”, “izatearren”, denok “izatearren”, alegia: euskaldun, gaur eta bihar, etzi eta etzidamu.

Mila esker zuen arretagatik.